

Traktuodami reikšmę kaip tam tikrą ją interpretuojančių reikšmių visumą, į pastarąją mes žiūrime kaip į tam tikrą visumą semantinių analizatorių, kuriais formuojamas išorinio pasaulio objekto vaizdas. Ta pačia analizatorių visuma atspindimi objektai yra mums tapatūs, skirtingais analizatoriais atspindimi objektai yra skirtingi. Jeigu viena ir ta pati reikšmė (greta kitų reikšmių) dalyvauja, interpretuojant skirtingus suvokimo objektus, sakome, kad tie objektai yra panašūs, — tai ir yra bendrybių išskyrimas, kuris laikomas tikruoju mąstymo požymiu. Intelektinio tokių abstrakcijų statuso nė kiek nemenkina jų „jutiminė“ prigimtis. „Jutimiškumas“ šiuo atveju nusako tik pažinimo sferą ir jos ribotumą.

Pradiniame kalbos įvaldymo etape verbaliniais simboliais yra koduojamos ikiverbaliniame pažinimo etape generuotos reikšmės ir jų ištisi kompleksai, struktūros; *kartu* socialiai orientuojama individuali savo prigimtimi reikšmių sistema. Kalba čia *gali* atlikti ikiverbalinio pasaulio vaizdo transformavimo ir *visada atlieka tolesnio jo kūrimo* funkcijas. Tarkime, kad verbaliniu simboliu X koduojama reikšmė Y, kurią interpretuoja reikšmės $i_1, i_2, i_3, \dots, i_n$, kaip pažįstamo objekto semantiniai analizatoriai. Bet kurio semantinio analizatoriaus kodavimas reiškia ne tik (kaip jau minėjome) kokios nors bendrybės išskyrimą, abstrahavimą — jis sudaro prielaidą naujų reikšmių kombinacijoms generuoti. Tos reikšmės arba jų kombinacijos, kurios tik tarpiskai (per kitas reikšmes ir jų kompleksus) yra susijusios su aktualia individo patirtimi, dažniausiai atspindi potencialią, galimą jo patirtį. Šitas orientacinių pažinimo ribų išplėtimas, pasireiškiantis naujų reikšmių ir jų kompleksų generavimu, ir sudaro revoliucinę simbolizmo funkciją.

A. JACIKEVIČIUS

MĄSTYMO IR KALBĖJIMO RYŠIŲ APRĄŠYMO KLAUSIMU

Filosofinėje ir psichologinėje literatūroje iš seno yra populiaros mąstymo ir kalbos santykių, sąmonės ir kalbos ryšių bei šių reiškinių genezės problemos. Jų reikšmė ir populiarumas kyla iš mąstymo ir sąmonės pažinimo poreikių. Per kalbą psichiniai reiškiniai įgyja ypatingą, materialiais ženklais eksteriorizuotą formą, prieinamą objektyviam tyrinėjimui. Kuo esmingesni ryšiai tarp mąstymo ir kalbos, tarp sąmonės ir kalbos, tuo adekvatesnius vidinių psichinių reiškinių modelius gali duoti kalbos tyrimų medžiaga. Deja, vienareikšmių, visuotinai pripažintų šių santykių aprašymų dar neturime.

Daug kas iš psichologų laiko, kad pagrindinė šios nesėkmės priežastis yra tinkamos eksperimentų metodikos trūkumas. Dėl to mokslininkų tarpe galinti būti tokia plati nuomonių skalė, kurios viename poliuje yra teiginys „mąstymas yra kalbėjimas minus garsas“, o kitame — „kalba — kliūtis produktyviam mąstymui“. Iš tikrųjų niekam dar nepavyko sukurti tinkamos eksperimentų metodikos šioms hipotezėms patikrinti. Tačiau

eksperimentų ieškojimus apunkina ne tik objekto sudėtingumas, bet ir kai kurie teorinės analizės trūkumai. Jų tarpe, mano manymu, pirmą vietą užima diskusijose vartojamų terminų semantinis neapibrėžtumas.

Minimos problemos iškilo seniai, kai mąstymo, sąmonės, kalbos pažinimas buvo daug siauresnis, sąvokos ir terminai mažiau diferencijuoti. Nors iki šiol žinios apie žmogaus psichinius reiškinius žymiai išsiplėtė ir pagerėjo, tačiau filosofijoje tebevartojami įsisenėję terminai. Mokslinės semantinės šių terminų analizės nėra, apibrėžimai dažnai nepateikiami. Dėl to, kai dabartiniu metu vartojamas terminas „mąstymas“, psichologui kyla klausimas, kokią sąvoką jis reiškia? Ar juo norima pažymėti bet kokią žmogaus pažinimo veiklą, ar tik vadinamąją loginę pažinimo pakopą? O gal apskritai bet kokią minčių ar vaizdinių tėkmę? Gal problemų sprendimo procesą? Reikia pažymėti, kad tik pastarąja prasme „mąstymo“ terminas dažniausiai vartojamas psichologijoje. Kai filosofijoje mėginama aprašyti mąstymo genezės pakopas, keliant jo logiškumo ar alogiškumo požymius, tai net kontekstas kartais nelabai tepadeda suprasti, dėl kokio mąstymo ir kokio logiškumo diskutuojama.

Filosofinės literatūros kontekstuose „sąmonės“ terminas dažniausiai vartojamas žmogaus psichikai pavadinti ir jai atskirti nuo žemesniųjų gyvūnų psichikos. Psichologijoje „sąmone“, „sąmoningais reiškiniais“ vadinami tik tam tikri psichikos reiškiniai, kurie patenka į individo introspekcijos akiratį, kuriuos jis ne tik pergyvena, bet ir žino, kad pergyvena, kurie, vaizdžiai kalbant, gaunami tada, kai subjektas stebi savo jutimo organų filmuojamą filmą apie tikrovę. Kasdieninėje kalboje sąmoningumu vadinamas visuomeninių pareigų supratimas.

Siuolaikinė psichologija žmogaus psichiką skirsto į tris postruktūres: 1) *pasąmonės* sritį, kurią sudaro už individo žinojimo ribų jame pačiame vykstantys psichiniai reiškiniai; 2) *sąmonės* sritį, kurią sudaro gamtos ir visuomenės reiškinų pažinimas; 3) *savimonės* sritį, kurią sudaro savęs paties pažinimas, išorinių ir vidinių dirginimų skyrimas, savo „aš“ atskyrimas nuo visa kita. Šių postruktūrų ryšiai psichikos sistemoje nepakankamai ištirti. Gana aišku, kad sąmonės, savimonės, mąstymo, kalbėjimo ir kitų reiškinų būtinas komponentas yra pasąmonės reiškiniai. Sąmonės ir savimonės dėka žmogus pažįsta psichinius reiškinius, kaip tikrovės atspindėjimo ir žinių apie tą atspindėjimą turinį. Grupuojant tą turinį, dalyvauja įvairios schemas, iš kurių, gal būt, lemiamas vaidmuo priklauso kalbai. O pats atspindėjimo ir žinojimo mechanizmas bei procesas lieka už sąmonės ir savimonės ribų. Tik psichologijoje jie tampa specialios mokslinės analizės objektu.

Ne mažiau sunkumų sudaro ir „kalbos“ termino vartojimas, ypač lietuvių kalboje. Šiuo terminu pažymime ir tam tikrą komunikacijai skirtą ženklų sistemą (язык). ir bendravimo tos sistemos pagalba procesą (речь), ir kalbėjimo mechanizmą, užfiksuotą žmogaus (ar mašinos) atmintyje, ir visus tuos sudėtingus reiškinius drauge.

Siose trumpose pastabose buvo norima atkreipti dėmesį tik į terminų, reikšmių įvairovę, nemėginant jų verifikuoti ar apibrėžti. Verta pa-

žymėti, kad, norint aprašyti sąmonės, mąstymo, kalbėjimo reiškinių tarpusavio ryšius ir jų genezę, pirmiausia reikia turėti šiuolaikinės psichologijos duomenų.

K. STOŠKUS

MĄSTYMO FORMAVIMASIS IR JO FORMOS

Terminų problema. Diskusijas apie pirmąją mąstymą gerokai komplikuoja nevienoda tokių terminų, kaip „mąstymas“, „sąvoka“, „logika“, „abstrakcija“, „pirmąjysis“, vartoseną. *Mąstymu* yra laikoma: 1) žodžiais realizuojamas apibendrintas tikrovės pažinimo procesas, 2) *bet koks* esminių savybių išskyrimo iš jutiminių duomenų, apibendrinimo procesas, 3) taisyklingas, logiškas žinių išvedimas iš kitų žinių (jis gali būti ir kalbinis, ir nekalbinis), 4) naujų žinių, logiškai neišvedamų iš turimų žinių, atskleidimas probleminėje situacijoje, 5) veiksmų programos sudarymas, būdo kokiam nors tikslui pasiekti numatymas, 6) toks informacijos perdirkimas, kuriuo pasiekiamas aukštas duomenų atrankos laipsnis žmogaus elgesiui reguliuoti. *Sąvoka* vėlgį kartais traktuojama kaip redukuota teorija, žinių apie kokį nors objektą vienybė, kartais kaip didesnio arba mažesnio laipsnio esminių objekto savybių atitraukimas nuo neesminių, o kartais tik kaip griežtas, mokslinis tų savybių atitraukimas. *Abstrakcija* savo ruožtu vadinamas ne tik esminių savybių išskyrimas, jų atitraukimas nuo atsitiktinių, neesminių savybių, bet kokios daikto (arba daiktų klasės) savybės atitraukimas nuo visumos, bet ir apibendrinta grafinė schema, brėžinys, planas, semantiškai neapibrėžto turinio piešinys („abstraktus paveikslas“) arba muzikos kūrinys. *Logika* taipogi apibrėžiama ir kaip kalbinio mąstymo forma, ir kaip bet koku būdu pasireiškiančių mąstymo taisyklių (dėsnių) visuma, ir net kaip ryšiai tarp kokių nors vieno signalų ir iš jų išvedamų kitų signalų. Pagaliau *pirmąjį* kartais vadinamas archeoantropas (pitekantropas, sinantropas), kartais ir paleoantropas (neandertalietis, Homo primigenius) arba net pirmąjį bendruomenės narys (neantropas, Homo sapiens). Neatsižvelgiant į šią reikšmių įvairovę, neįmanoma produktyviai diskutuoti, išvengti polemikos su išgalvotais priešininkais.

Dvi koncepcijos ir dvi problemos. Terminų vartosenos nevienodumai pastebimi ir toje polemikoje, kuri pastovų savo logiškumu ir sąvokiškumu mąstymą priešpastato kintamų mąstymo formų teorijai.

Pastovios mąstymo formos koncepcija sąvoką laiko visuomeninės praktikos sąlygotu, todėl istoriškai kintančiu ir apibendrintu daiktu, reiškiniumi bei procesu žinojimu. Operavimas sąvokomis čia ir yra mąstymas. Vadinasi, sąvokiškumas yra neatskiriama mąstymo savybė, išreiškianti mąstymo kokybinį apibrėžtumą arba jo esmę. Kur nėra sąvokų, ten nėra ir mąstymo. Nesąvokinis mąstymas — *contradictio in adjekto*. Dėl to ir *pirmąjysis* mąstymas tiek, kiek jis yra *mąstymas*, negali apsieiti be są-